

ג. כח גזירת חכמים לבטל קיום מצווה דאורייתא

הרב משה ליכטנשטיין

- א. כ"ח. המשנה. **ברכות י"א**. "תני רב יחזקאל... על דברי ב"ה".
- ב. ג. **תוד"ה** דאמר, מ"ועל מה שפסק וכו' ". **ערוך לנר על התוס' הנ"ל** ד"ה דאפי' מדאורייתא. **דבר אברהם** ח"ב סי' כ"ו ס"ק י'.
- ג. כ"ח. **חי' הריטב"א** ד"ה הא דתנן אמרו לו. **י"ד**: "תניא כוותיה דרב... אין שעת הסכנה ראייה" (**ל"א**). "והתניא ארבעת מינין... אין שעת הדחק ראייה". **י"ד**: **חי' הריטב"א** ד"ה תניא כוותיה.
- ד. **פרי מגדים**, הפתיחה הכללית, ח"ג ס"ק ז' ח"ה. **שם**, אשל אברהם סי' תקפ"ו ס"ק י"ח ותרכ"ט ס"ק כ"ב.
- ה. **תלמיד ר' יונה ברכות**. א. **באלפס**, ד"ה ויש להקשות.

רקע כללי

- א. **ראש השנה ל"ב**: המשנה. [**פסחים צ"ב**]. "אמר רבא ערל... שנידש טהור".
- ב. **יבמות פ"ט**. "תנן התם אין תורמין... אבל תרומה הוי". **שם**, **פ"ט**: "א"ל רבה לרב חסדא... משום דהויא ליה מת מצוה". **שם**, **צ**. "תא שמע דם שנטמא... שב ואל תעשה נינהו". [מדובר בסוגיא מסועפת העוסקת ב"יש כח היד חכמים לעקור דבר מן התורה"; לצורך השיעור, השתדלתי לבודד את המרכיבים המרכזיים לענייננו בלבד, אך יותר ממה שכתוב כאן נמצא שם].
- ג. **ברכות י"ט**: "ת"ש גדול כבוד הבריות... ומשום כבודו שר". **שבת כ"ג**. "מאי מברך... ויאמרו לך". **יבמות כ"א**. "אמר רבא רמז לשניות... ומאי נינהו שניות"; "רב כהנא אמר... אסמכתא בעלמא".
- ד. **גיטין ס"ד**: "כיצד משתתפין במבוי... דלית לה עיקר מן התורה לא". **בכורות כ"ז**. "אמר שמואל תרומת חוצה לארץ... בימי טומאתו". **חי' הרמב"ן קונטרס אחרון ליבמות** (במהד' החדשות משובץ בדף פ"ב). ד"ה עוד אני חוזר לזו שאמרו בפרק הערל "ונ"ל דודאי כל איסורין... דקל הוא בתרומה משאר איסורין".
- ה. **רמב"ם הל' ממרים פ"א ה"ב**. **השגות הרמב"ן לספר המצוות** שרש א' (ה. בד"ו) "והנה הרב בנה חומה... וספיקא דרבנן לקולא". **משד חכמה דברים י"ז**: א. **עד "על מצות זקנים דהמצוה לשמוע בקולם"**. **שם**, ד"ה **ירושלמי ברכות**. [מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן הובאה כאן רק על קצה המזלג להכרת הנושא ואין הכוונה למצות את הדין בו, לא בהכנת המקורות ולא בשיעור].
- ו. **רמב"ן תורת האדם**, שער הגמול, עמ' ר"ע במהד' שעוועל, "ולמה נקראו יסורין... ולמירוק חטא הן באים".

ציטוטי מקורות

רבינו יונה מסכת ברכות דף א עמוד א

שהברכות שאינן אלא מדרבנן יכולין הם בשלהם למנוע שלא יאמר אותן אחר שעבר זה הזמן אבל קריאת שמע שהוא מן התורה קורא אותה כל הלילה ואף על פי שאין שכרו כל כך כמו אם קרא אותה בברכותיה אפילו הכי יש לו שכר כיון שיוצא מחיוב של תורה וא"ת

ויש להקשות לרבנן דאמרי דאפילו דיעבד אינו יוצא אלא עד חצות אם עבר חצות מה יהא דינו שאם נאמר שלא יקרא כלל קשה כיון דקריאת שמע חיוב מן התורה היאך יכולין חכמים לפטרו ממנה. ואית דאמרי דסבירא להו דאחר חצות קורא אותה בלא ברכות

דכתיב לא תלבש שעטנז וסמך ליה גדילים תעשה לך דאלמא משמע שהסדין שהוא של פשתן עם התכלת שהוא צבוע על הצמר מותר מן התורה אפי' הכי היו פוטרין אותו (מנחות דף מ ב) ב"ש גזירה משום כסות לילה כלומר שאע"פ שאם היה לובש אותו ביום מחויב להטיל בו ציצית מה"ת אפי' הכי פטרו אותו שילבשו בלא ציצית כיון דלילה אינה זמן של ציצית דמצות ציצית אינה נוהגת אלא ביום דכתיב וראיתם אותו וזכרתם דמשמע כל זמן שיש בו ראייה יש בו זכירה וכל זמן שאין בו ראייה אין בו זכירה וגזרו יום אטו לילה הרי שחייב מן התורה שלא ללבוש טלית של פשתן ביום בלא ציצית של תכלת ואפילו הכי פטרו אותו בית שמאי ללבוש בלא תכלת משום גזירה דשמאי לבש אותו בלילה ויעבור משום לא תלבש שעטנז ובהא הלכה כבית שמאי הכא נמי אף על פי שמצות קריאת שמע כל הלילה מן התורה אפי' הכי פטרו אותו חכמים משום סייג כדכתיבנא:

ולמה אינו אומר הברכות והא אמרינן גבי ק"ש של שחרית שאע"פ שעבר זמן קריאתה שאומר הברכות כדתנן (דף ט ב) הקורא מכאן ואילך לא הפסיד ודייקנן עלה (דף י ב) מאי לא הפסיד לא הפסיד הברכות וי"ל דגבי קריאת שמע של לילה החמירו יותר מפני שהלילה היא זמן שינה ואם ידע שיכול לצאת מחיוב קריאת שמע ומחיוב הברכות אחר חצות יאמר בלבו מה לי ולצרה הזאת להכריח עצמי לקרוא מיד כיון שאחר חצות אוכל לצאת ידי חובה מן הכל ונראה למורי הרב נר"ו דס"ל לרבנן שאפילו קריאת שמע עצמה שהיא מן התורה כל הלילה אינו קורא אותה אחר חצות שיכולין חכמים לפטרו ממצות עשה כל זמן שעושים כן משום סייג או משום קיום המצוה עצמה דהכי חזינן בלולב. שמצותו מן התורה יום ראשון ואפי' הכי כשחל יום ראשון בשבת פטרו חכמים ליטלו משום גזירה דשמאי יעבידנו ארבע אמות ברה"ר וגבי סדין בציצית נמי אף על פי שהתורה חייבה אותו והתירה הכלאים לענין הציצית

משך חכמה דברים (פרשת שופטים) פרק יז פסוק יא

דבר שאין הצבור יכול לעמוד, ויעשו היפך מזה, מותר. וכמו: ר' יהודה דשרי משחא, ופרוזבול דאמר שמואל אבטליניה. וכן מאמר ר' גמליאל: על הישנות אנו מצטערים. ואף אם יכוונו האמת, כפי מה שהוא רצון הבורא באמת, בכל זאת לא רצה השם יתעלה לעשותו חק נצחיי מטעמים הכמוסים בחקר אלוה, רק שיהיה מעצת החכמים וברצונם, ורצה דוקא שנשמע בקולם, אבל לא בפרטי הדברים. ומצאנו דוגמתו בתורה ענין דומה לזה, מה שהחמירה תורה לשמוע בקול מלך יותר ממה שהחמירה לשמוע בקול חכמים, וחייבן מיתה בדברי קדשו (יהושע א, יח) "כל אשר ימרה את פיך מות יומת". ובכל זאת, לדוגמא, שמעי בן גרא, היה מצווה מן השם לשמוע בקול שלמה, לבלי לצאת מקיר העיר וחוצה, וחייב מיתה על זה. אבל האם רצה השם שיאמר זה שלמה, ואם היה חפצו יתברך בפרט הזה? שמה איכפת לרחמנא אם יצא, הלואי לא אמר שלמה זה, ולא היה מסבב לקחת בת פרעה, ולסבב חרבן הבית וגלות ישראל. ככה שמה התורה לחוק לבני ישראל לשמוע בקול חז"ל כקול המלך - מאן מלכי, רבנן. אבל בפרטי הענין אין רצונו בציווי פרטי [ומצאתי כן בביאור לרבינו משה פרק יא מהלכות ברכות הלכה ג: נמצא ענין הדברים והצעתן כך הוא וכו', יעויין שם]. וזה פירוש הירושלמי סוכה (פרק ג הלכה ד) דיום ראשון מברך "על נטילת לולב", ושאר יומי מברך "על מצות זקנים" - דהמצוה לשמוע בקולם.

לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך וכו'. ראיתי לברר בזה דעת הרמב"ם בשרשיו, דעל כל דבר מדברי חכמים הוא עובר ב"לא תסור". והרמב"ן האריך בעוצם פלפול לדחות זה מראיות רבות, עצמו מספור. וכללי השגתו, דאם כן היה ראוי להחמיר בספיקן, וביטול דרבנן מפני דאורייתא, ואתי דרבנן ומבטל דאורייתא בתערובת. והאריך למאוד בענינים אלו וחדש בהם שיטה אחרת. ואנכי עפר ואפר תחת רגלי, אומר כי לשיקול דעתי האמת כדברי הרמב"ם. והעיקר הוא זה: כי התורה רצתה אשר מלבד ענינים הנצחיים והקיימים לעד, יתחדש ענינים, סייגים, ואזהרות, וחומרות, אשר יהיו זמניים, היינו שיהיה ביד החכמים להוסיף על פי גדרים הנמסר להם [שבאופנים אלו ניתן להם רשות]. ואם יעמוד בית דין אחר גדול בחכמה ובמנין ובהסכם כלל ישראל כפי הגדרים שיש בזה, הרשות בידם לבטל. ולמען שלא ימצא איש אחד לאמר אני הרואה ואינני כפוף לחכמי ישראל, נתנה תורה גדר "לא תסור וכו'", שאם לא כן יהיה התורה מסורה ביד כל אחד, ויעשו אגודות אגודות, ויתפרד הקשר הכללי, מה שמתנגד לרצון השם, שיהיה עם אחד לשמוע לחכמים. ואם לא ישמעו עוברים ב"לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל". ואם כן המצוה דוקא לשמוע מה שיאמרו. אבל הענין בעצמו שאמרו וחדשו, אפשר דאינו מתקבל אל רצון הבורא, ואם יעמוד בית דין אחר הגדול ויבררו טעותם, או שהוא

משך חכמה דברים (פרשת שופטים) פרק יז פסוק יא

זה לשכל האנושי התכליתי, ועוד כי באו בעל פה, מה שאין באפשרי לדייק התיבות. לכן אמרו: אין דנים קר"ח מדברי סופרים [ובזה יהיה גם קצת טעם למה אין דנים קר"ח מהלכה]. וכן במסכת דרך ארץ, קר"ח של ר"י בן תודאי היה נכון אם היה איסור אשת איש מצד קורבה. אבל איסור אשת איש מצד שהיא אשת עמיתו. והאיסור בבת אשתו, אין זה איסור מצד אחר, רק מצד שכבר נשא אמה ואסור באשה ובתה - זה הוא סיבת איסורה, ולא תקרא בה בשם איסור בת אשתו, רק אשה ובתה. לכן בבת אחותו מותר, וכיוצא בזה. אם כן לפי עומק הסברא אין כאן קר"ח כלל, ובתורה מפורש להיפוך, לכן נדהו רבן גמליאל, ונכון ודייק היטב.

והנה מצאנו כמה פעמים בש"ס (ברכות מא, ב ועוד): מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא. ונראה לבאר על פי מאמר תמוה במנחות כט, ב: בשעה שעלה משה (למרום, מצאו להקב"ה שיושב) וקושר כתרים (לאותיות). אמר לפניו: רבש"ע מי מעכב על ידך? אמר לו, אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות, ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ) תילי תילין של הלכות. (אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי! אמר לו: חזור לאחוריק. הלך וישב בסוף שמונה שורות), ולא היה יודע מה הוא אומר. (תשש כוחו. כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי מנין לך? אמר להם: הלכה למשה מסיני. נתיישבה דעתו. חזר ובא לפני הקדוש ברוך הוא, אמר לפניו: רבש"ע, יש לך אדם כזה) ואתה נותן תורה על ידי? אמר לו: שתוק, (כך עלה במחשבה לפניו). (עכ"ל). והביאור דהבחירה חופשית, וידיעת ה' יתברך בשעה שאינה מתגלית לנבראים אינה מכרחת הבחירה, רק ידיעת הנברא והעלול מכרחת הבחירה. והש"ת בידיעתו הבלתי תכליתית וצופה ומביט על זמן העתיד כעל ההווה בהשוואה גמורה - ועל זה מורה שם הו"ה, ששלושה זמנים האלה הם כאחד אצלו בלי קדימת אחד לחבירו, שדבר זה אין בכוח נברא להשיג איך הוא, ראה כי לפי מצב ישראל יתבוללו ישראל בגלותם בבבל בעמים, וחצים מדבר אשדודית. וזה יהא סיבה לשכחת התורה. ואז לפי העת ולקיום האומה, יהא הכרח לאסור בשולי גוים. ועל זה רמזה התורה (דברים ב, כח) "אוכל בכסף תשברו". אבל לא שדבר זה מן התורה, רק הש"ת בידיעתו העתיד בהסכימו על מפעלות גדולי האומה העתידים, רמז בחכמתו העליונה בתורה בתגין וכי"ב. ושום נברא לא יכול להשיג טרם יהיה הדבר רמז

ירושלמי ברכות פרק א' הלכה ד'. דברי תורה, יש בהם איסור (ויש בהם היתר), יש בהם קלים ויש בהם חמורים, אבל דברי סופרים כולם חמורים הם. (תדע לך שהוא כן דתנינן תמן, האומר אין תפילין לעבור על דברי תורה - פטור), חמש טוטפות (להוסיף על דברי סופרים - חייב). פירוש, דדברי תורה, האיסור בעצמו אסור, והוי העובר כמו שהוא חולה, והיא מטמא הנפש. לכן יש בהם קלים ויש בהם חמורים, כמו במאכלות שיש שמזיקים החולה ויש שממיתים אותו. אבל דברי סופרים, הם אינם נידונים מצד עצמותם, רק מצד המצוה שאסור למרוד, "ולא תסור וכו'", והוה כמרד. אם כן כולם חמורים, שבכל דבר הוא מורד! ולזה אתי שפיר, דמוכר לו דברים האסורים באכילה מדין תורה, אינו מנכה לו מן הדמים שאכל, שהאכילה - אף שלא מרד - מכל מקום גרמה מחלה בנפש. לא כן האסורים מדברי סופרים, מנכה לו מן הדמים, שהאכילה בעצמותה אינה מזקת, לו, רק המרד - וכאן לא מרד. וכזה כתב בנתיבות (חושן משפט) סימן רל"ד. והיינו דוקא רק במתעסק, דבכל מקום אינו חייב, רק בחבלים ועריות שכן נהנה. אבל שוגג קרוב למרד דהוה ליה לדייק ולדעת, לכן אמר בגיטין נג, ב דבדרבנן קנסו שוגג אטו מזיד, וברור.

נראה לומר טעם על דרך מושכל על הא דאין למדים קל וחומר מדברי סופרים [עיין ידים]. דדוגמא דיליף בתורת כהנים קל וחומר שיהא סוכות חייב במצה, ובקידושין (ד, ב) יליף מה שפחה שאינה נקנית בביאה (נקנית בכסף, זו שנקנית בביאה אינו דין שתקנה בכסף). וכן במסכת דרך ארץ (רבה פרק א): אשת איש שאני אסור בה, אינו דין שיהא אסור בבתה וכו', יעויין שם. דקל וחומר אין לו מקום בעומק העיון בסברא, שיחוייב ההפכיות לפי משפט הנושאים למבין עומק טעמים [דוגמא לזה בברכות כג, ב: הא מילתא תיתי בתורת טעמא ולא תיתי בתורת קל וחומר וכו']. רק ה - י"ג מדות נמסרו מסיני שבהן ידונו ויקישו וילמדו, והבורא יתברך הבלתי בעל תכלית ידע כי להסיר אופני הטעות אשר יפלו בשכל האדם כאשר לא ידע עומק דעת עליון, גילה יתור או רמז למען לא נבוא לכלל טעויות. וכל מה שאין עליו הוראה בתורה, נלמד בהנך י"ג מידות. לא כן דברי סופרים, אשר שכל האנושי ברוח הקודש השורה עליו, אם כי השיגו האמת, אולם להקיף כל מה שנוכל ללמוד באופנים עניינים זרים ולהסיר הטעויות בתיבה מיותרת או במלה זרה, קשה

שלא היה יכול לידע, שאילו ידע, היה ידיעתו מכרחת. וזה "כך עלה במחשבה לפני" - שלא דרש דברים שלא כוונתי ולא רמזתי בתורה, רק שהמחשבה שלי שאינה מכרחת הבחירה, כך עלה במחשבה, אמנם לא תוכל לידע. ואחר שיצא הדבר למציאות, יתגלה לר' עקיבא וחבריו

העניין. כי אם ידע, הלא תהא הבחירה נעדרת ויוכרחו לישא נשים נכריות וכיו"ב. וזה אמר עקיבא בן יוסף וכו', כמו דדריש מוא"ו ד"וגרושה" לרבות חלוצה, וכן כיו"ב. דזה אחרי שאסרו חכמים לפי צורך מצב האומה והדת, מצא שידיעה העליונה העתידיות רמזה בתורה. וזה שאמרו (מנחות שם) "ולא היה יודע מה הוא אומר",